

dat hier en daar de historische context soms wat breder mocht worden uitgesmeerd. Het is bijvoorbeeld belangrijk te weten dat Martín Antonio Delrío de opstandelingen zo sterk haatte omdat hij en zijn familie zelf het slachtoffer waren geworden van de Opstand. Verscheidene keren werden familiebezittingen door de rebellen vernield, terwijl hijzelf uiteindelijk het land moest verlaten en pas na de campagnes van Farnese zou terugkeren. Zijn oom Luis Delrío, lid van de Bloedraad, kreeg het nog harder te verduren. Dergelijke gegevens zijn niet onbelangrijk bij het analyseren van 's mans visie op de Opstand. Het zou ook boeiend geweest zijn het verband te onderzoeken tussen het succes van Lope de Vega's theaterstuk over het beleg van Maastricht (1579) in de beginjaren van de zeventiende eeuw, en het langdurige beleg van Oostende (1601-1604) dat toen het publiek bezighield. Hetzelfde geldt voor het verband tussen de moeite die de Spaanse opinie had met de scheiding der Nederlanden, en de toenmalige cartografie, die de Nederlanden tot lang na 1648 als één geheel bleef voorstellen. Wanneer de drankzucht der Nederlanders ter sprake komt, ware het ook interessant geweest de edicten te bekijken die de aartshertogen tegen de openbare dronkenschap hebben uitgevaardigd. Blijkbaar was 'drankzucht' niet louter een visie, maar ook een realiteit. Ook het besluit is wat vlak en herhaalt slechts de conclusies uit de deelbesluiten. Misschien was een vergelijking met de Zwarte Legende hier op zijn plaats geweest.

Ondanks deze mankementen is Rodríguez' boek een uiterst boeiende studie geworden. We weten nu tenminste wat er aan de andere kant van de frontlinie over de Opstand werd gedacht. Hopelijk komt er heel snel een Spaanse vertaling, zodat ook de Spaanse historici hiervan kennis kunnen nemen.

Werner Thomas

W. Bergsma, *'Zij preekten voor doven'. De Reformatie in Drenthe* (Drentse historische reeks X; Assen: Van Gorcum, [Zuidwolde]: Stichting Het Drentse boek, [Leeuwarden]: Fryske Akademy, 2002, 131 blz., €18,-, ISBN 90 232 3874 5).

Bartje bidt niet voor bruine bonen. Anne de Vries heeft een paar generaties geleden daarmee de Drenten als eigenzinnige gelovigen gekenmerkt. Het lijkt een tijdgebonden voorbeeld, maar een vergelijkbare mentaliteit ontmoet men in Bergsma's studie over Drenthe in de zeventiende eeuw. Er waren een kwart eeuw na de invoering van de Reformatie in dat gewest (1598) nog predikanten die geen bijbel bezaten en kerspels die geen enkel gereformeerd lidmaat kenden.

Wiebe Bergsma, werkzaam bij de Fryske Akademy, is de deskundige bij uitstek van de geschiedenis van de Reformatie in de noordelijke provincies. Zijn studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland 1580-1650, in 1999 verschenen onder de titel *Tussen Gideonsbende en publieke kerk*, is weliswaar schatplichtig aan het eerdere werk van J. J. Woltjer, O. J. de Jong, A. Th. van Deursen en H. Schilling, maar heeft zonder veel moeite zijn eigen betekenis bewezen. Met name door zijn kennis van de archieven kan Bergsma een levensecht beeld geven van de ontwikkeling van de Reformatie.

De onderhavige studie — een bewerking van een opstel eerder verschenen in de bundel over *De Reformatie in Drenthe in de zestiende en zeventiende eeuw* (M. A. W. Gerding, e. a., Delft, 1998) — geeft een beknopt overzicht van het protestantiseringsproces in de Oude Landschap. Drenthe telde maar weinig mensen (zo'n goede twintigduizend mensen begin zeventiende eeuw), en had een vrijwel volledig agrarisch karakter. Er werden meer wolven dan intellectuelen gevonden. De Drentse pastoors en de inwoners van het klooster Dikninge stonden niet bekend

om hun bijzondere vroomheid, noch om hun katholieke danwel reformatorische bevoegenheid. De kerk werd er van boven- en buitenaf in het kader van de regionale militair-politieke ontwikkelingen gereformeerd. Stadhouders graaf Willem Lodewijk van Nassau kon daarbij echter wel rekenen op de medewerking van een aantal overtuigde staatsgezinde gereformeerde Drenten, met name de leden van het geslacht De Vos van Steenwijk, en op de Groninger gereformeerde predikanten. Drenthe is misschien wel het duidelijkste voorbeeld in de Republiek van de Reformatie van bovenaf.

Het gevolg was, dat de publieke Gereformeerde kerk omstreeks 1650 in Drenthe wel de 'civil religion' belichaamde, en feitelijk zonder concurrenten. Reeds toen werd dus de situatie benaderd, vastgelegd bij de volkstelling van 1809, toen alle inwoners van Drenthe opgaven, te behoren tot de gereformeerde religie, op een paar honderd katholieken na in Coevorden en hier en daar wat joden. Een score die de vaderlandse kerk in geen enkele andere provincie behaalde. Maar dat betekende niet, dat de Drenten anno 1650 en nog lang daarna goede calvinisten waren. Het duurde verscheidene jaren na 1598, voordat enig effect van de Reformatie op lokaal niveau merkbaar was, naar de uitvoerige beschrijving die Bergsma ervan in 'Van kerspel tot kerspel' geeft.

Inhoudelijk was het effect van de protestantisering volgens Bergsma slechts mager te noemen. Prediking en onderwijs hadden maar weinig greep op hart en handel van de bevolking, naar de zeer geringe aantallen kerkgangers en vooral lidmaten aangaven. Armoede, onkunde, tekorten aan goede predikanten en schoolmeesters bevestigden een vicieuze cirkel. Met een verwijzing naar de twintigste-eeuwse cijfers van de socioloog J. P. Kruyt suggereert Bergsma, dat die ook nooit doorbroken is. Zijn voorbeeldige schets eindigt echter op dit punt naar mijn mening wat haastig. De aantallen lidmaten voor een dertig gemeenten die hij opgeeft, zijn inderdaad zeer gering. Zij dateren echter bijna allemaal van de eerste dertig jaren van de zeventiende eeuw. Een paar cijfers lijken echter de groei ervan in latere jaren aan te geven, zodat Bergsma zijn conclusies over de mislukte Reformatie te snel trok. Een kanttekening bij een gewaardeerd opstel dat vraagt om een vervolg.

G. J. Schutte

Dutch-Asiatic Shipping (1595-1795) via Internet (<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/DAS>).

In 1979 verschenen de delen II en III van J. R. Bruijn, F. S. Gaastra, I. Schöffers, *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries* (3 dln.; Den Haag: Martinus Nijhoff, 1979-1987) een bronnenpublicatie waarin vrijwel alle reizen die vanaf 1595, merendeels onder auspiciën van de VOC, van en naar de Oost werden ondernomen, staan opgesomd. Het ging om meer dan 8000 reizen; 4700 richting Ceylon en Batavia (Deel II), en 3500 terugreizen (Deel III). In een besprekingsartikel in de *BMGN* (CIII (1988) 231-236), ter gelegenheid van het uitkomen van het samenvattende deel I, roemde F. J. A. Broeze de publicatie als een mijlpaal in de maritieme en economische geschiedenis. Ook had hij waardering voor de vorm waarin de gegevens stonden vermeld: 20 variabelen waren in een tabelvorm ondergebracht, waardoor het zoeken naar gegevens werd vergemakkelijkt en de leesbaarheid werd vergroot.

Wat Broeze zich niet afvroeg, was of een gedrukte publicatie nu werkelijk de beste vorm was om zo'n gegevensverzameling te presenteren. Toegang tot de gegevens geschiedde via drie indices: op scheeps-, kapiteins- en plaatsnaam. De wederwaardigheden van een bepaald schip